

УДК 336.1

Т. Г. Васильців,
С. М. Лихолат, О. О. Гудзова

СТАН БЮДЖЕТНОЇ, ПОДАТКОВОЇ, ВАЛЮТНОЇ ТА БАНКІВСЬКОЇ ДЕТЕРМІНАНТ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано сучасні тенденції розвитку фінансової системи України, що обумовлені низкою деструктивних зовнішніх та внутрішніх чинників. Здійснено оцінку поточного стану бюджетної, податкової, валютної та банківської детермінант фінансової безпеки України. Виявлено, що основними негативними характеристиками стану фінансової безпеки є: високий рівень перерозподілу ВВП через бюджетно-податкову систему, покриття дефіциту бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, збільшення обсягу трансфертів з державного бюджету; девальвація національної валюти, обмеженість міжнародних резервів НБУ та критична маса валютних депозитів; посилення залежності вітчизняного банківського сектору від зовнішнього капіталу та зменшення обсягів кредитування банками реального сектору економіки.

Ключові слова: фінансова безпека, бюджетна безпека, податкова безпека, валютна безпека, банківська безпека, державний бюджет, загрози.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції фінансової системи України характеризуються низкою деструктивних зовнішніх та внутрішніх чинників формування викликів та загроз економічній безпеці держави, сутністю яких є погіршення основних параметрів фінансово-економічного стану, падіння реального ВВП, критичне зростання інфляційних процесів, девальвація національної грошової одиниці, дорожнеча кредитних ресурсів, збереження високого рівня дефіциту бюджету і державного боргу, поглиблення дисбалансів у фіскальній, монетарній та грошово-кредитній сферах [1, с. 277]. Заходи антикризової політики фінансового оздоровлення, вжиті вітчизняним урядом, не забезпечили відсутного покращення перспектив фінансової стабільності та посилили необхідність обґрунтування і реалізації нових дієвих механізмів та інструментів, здатних підвищити ефективність функціонування фінансової системи держави, її стійкість до внутрішніх та зовнішніх викликів і загроз.

Зауважимо, що більшість проблем та загроз фінансовій безпеці України мають системний характер, накопичувалися впродовж усього періоду незалежності нашої держави та обумовлені низкою суб'єктивних та об'єктивних чинників, серед яких: неефективна модель бюджетно-податкової і грошово-кредитної політики, недосконалість

інституційно-правового та інституційно-організаційного забезпечення фінансової сфери, непослідовність державного регулювання і управління фінансовою сферою в контексті забезпечення економічної безпеки держави.

У період 2014–2016 рр. ситуація суттєво ускладнилася початком воєнних дій на Донбасі, політичною нестабільністю, несприятливою зовнішньою кон'юнктурою, що в комплексі призвело до поглиблення кризових процесів у фінансовій сфері, зокрема, дестабілізації банківської системи, зменшення надходжень до бюджетів усіх рівнів через скорочення податкової бази, нарощування бюджетних видатків на сектор оборони, згорання іноземними компаніями інвестиційних планів або перенесення термінів їх реалізації на майбутній період, внаслідок яких виклики та загрози фінансовій безпеці України лише посилилися.

Потрібно зазначити, що фінансова безпека є невід'ємною умовою стабільного функціонування соціально-економічної системи будь-якої держави. Водночас недостатній рівень її забезпечення не створює передумови для фінансового оздоровлення секторів економіки, видів економічної діяльності, унеможливорює посткризове відновлення системи національного господарства та посилення економічної безпеки держави. Відомо, що структурними складовими фінансової безпеки держави є: бюджетна, податкова, грошово-кредитна, боргова, валютна, банківська, безпека фондового ринку та небанківського фінансового сектору, безпека фінансів реального сектору економіки та ін. Відтак існує необхідність проведення аналізу стану їх функціонування з метою впливу на фінансову безпеку держави та виявлення причин існування дисбалансів розвитку фінансової сфери.

Стан дослідження. Дослідження теоретичних основ забезпечення фінансової безпеки держави відображені у працях таких учених: О. Барановського, С. Васильчика, О. Власюка, О. Журавки, В. Ліпкана, Г. Ложкіна, Л. Нечипорука, В. Поповича, Г. Шиназі. В них більшою мірою розглянуто сутність понять «економічна безпека», «фінансова безпека», «потенційні загрози» та їхню класифікацію, встановлено індикатори економічної та фінансової безпеки, а також наведено пропозиції щодо напрямів посилення стану фінансової безпеки зокрема та економічної безпеки загалом. Проте аналіз фінансової безпеки засвідчив існування дещо спрощених підходів до розуміння її системності. Незавершеність наукових розробок у цій сфері та вагома практична значущість цієї проблеми у процесі забезпечення економічної безпеки нашої держави загалом підкреслює актуальність теми дослідження.

Метою статті є здійснення оцінки сучасного стану бюджетної, податкової, валютної та банківської детермінант фінансової безпеки України.

Виклад основних положень. Бюджетна складова фінансової безпеки характеризує стан бюджетної системи держави, який забезпечує фінансову самостійність та платоспроможність її фінансів під час збалансування доходів і видатків державного й місцевих бюджетів, а також ефективне використання бюджетних коштів у процесі виконання функцій державного регулювання соціально-економічного розвитку. Оцінювання бюджетної безпеки як важливої складової фінансової безпеки держави виконаємо на основі аналізу бюджетних показників у 2000–2015 рр. Дані таблиці 1 свідчать про збільшення розбалансованості впродовж останніх років бюджетної сфери України здебільшого внаслідок необхідності обслуговування державного боргу, збільшення фінансування обороноздатності держави, фінансування відновлення інфраструктури підконтрольної території постраждалих регіонів Донбасу та посилення соціального захисту внутрішньо переміщених громадян.

Таблиця 1

**Показники стану бюджетної безпеки в Україні
у 2000, 2005, 2010-2015 рр.**

Показники	Роки										Абсолютні відхилення (+/-)	
	порогові значення	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015/ 2000	2015/ 2014	
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), %	не більше 30	28,9	30,4	28,0	29,5	30,5	29,4	29,1	32,9	4	3,8	
Відношення дефіциту (-) / профіциту (+) державного бюджету до ВВП, %	не більше 3	-0,4	-1,8	-5,7	-1,7	-3,7	-4,3	-5,0	-2,3	-1,9	2,7	
Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	не більше 30	85,7	11,4	73,6	58,1	24,0	21,5	54,2	33,5	-52,2	-20,7	
Дефіцит (-) / профіцит (+) торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	не більше 5	2,1	0,8	-2,6	-3,9	-5,2	-5,4	2,7	4,3	2,2	1,6	
Обсяг трансфертів з державного бюджету до ВВП, %	не більше 10–15	4,5	5,6	7,2	6,8	8,9	10,3	9,1	8,8	4,3	-0,3	

Впродовж усього досліджуваного періоду зберігається критично високий рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду). До прикладу, у 2015 р. значення показника виходить за економічно безпечні межі та досягає 32,9%, що на 3,8 в. п. вище порівняно з 2014 р. Необхідно зазначити, що частка перерозподілу ВВП через сектор загального державного управління в Україні є однією з найвищих серед країн, схожих за рівнем економічного розвитку, та у східноєвропейському регіоні [2].

Дефіцит Державного бюджету України у 2015 р. зменшився до 45,2 млрд грн проти 78,1 млрд грн у 2014 р. або до 2,3% ВВП проти 5% ВВП, відповідно, і вперше за останні чотири роки не перевищував гранично прийнятне значення. Важливу роль у зменшенні дефіциту бюджету в умовах макроекономічної нестабільності виконали девальваційно-інфляційні процеси, посилення податкового навантаження, збільшення непрямих податків на споживання та реалізація процесу бюджетної децентралізації. Зменшення дефіциту бюджету є вагомим механізмом оздоровлення системи державних фінансів, однак високий рівень податкового навантаження на суб'єктів підприємницької діяльності негативно впливає на інвестиційний клімат у державі, унеможливує посткризове відновлення національної економіки.

Аналізуючи загальне зниження бюджетного дефіциту, варто вказати про негативну тенденцію зростання його покриття за рахунок зовнішніх запозичень. Так, попри стабілізацію значень цього показника у 2012–2013 рр., коли вони знаходилися на прийнятному рівні, починаючи з 2014 р., ситуація критично погіршилася і у 2015 р. до 2013 р. показник збільшився на 12 в. п. Це свідчить про погашення внутрішньої заборгованості за рахунок зовнішніх фінансових ресурсів, що посилює залежність вітчизняних суб'єктів господарювання від іноземних кредиторів.

Кращою є ситуація щодо частки дефіциту/профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, яка у 2014–2015 рр. мала загалом зростаючу тенденцію, що є позитивним. Указаний фактор є підтвердженням збільшення платоспроможності країни та зумовлює зменшення вартості залучених зовнішніх ресурсів, позитивно впливає на рейтинг державних цінних паперів.

Як негативну тенденцію потрібно розглядати поступове зростання обсягу трансфертів з державного бюджету до ВВП, що свідчить про посилення централізації та неможливість органів місцевого самоврядування самостійно забезпечувати розвиток адміністративно-територіальних одиниць, що спричиняє низьку результативність усієї системи міжбюджетних відносин. У 2015 р. вперше за останні три роки

зафіксовано скорочення цього показника на 0,3 в. п., що пов'язано із початком реалізації реформи децентралізації влади. Наголосимо на тому, що не менш важливу роль у зміцненні фінансової безпеки держави виконує податкова система. Водночас податки як ресурсний чинник є інструментом забезпечення безпеки держави, проте можуть стати причиною посилення загроз і ризиків (зменшення надходжень до бюджету). Водночас сутність безпеки у податковій сфері полягає у забезпеченні достатності фінансових ресурсів для здійснення поточних витрат та економічного розвитку країни [3, с. 19].

Зауважимо, що впродовж усього періоду незалежності України процес реформування податкової системи набув перманентних рис. Та вона так і не стала визначальним рушієм стимулювання соціально-економічного розвитку шляхом забезпечення ефекту детінізації економіки, підвищення інвестиційно-інноваційної активності суб'єктів господарювання, створення нових робочих місць та ін. Зокрема, незважаючи на реалізацію податкової реформи, зберігається високий рівень перерозподілу ВВП через бюджетно-податкову систему (табл. 2).

Таблиця 2

Показники стану податкової безпеки в Україні у 2000, 2005, 2010–2015 рр.

Показники	Роки										Абсолютні відхилення (+/-)	
	порогові значення	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015/2000	2015/2014	
Рівень перерозподілу ВВП через дохідну частину зведеного бюджету, %	не більше 30	40,5	41,9	28,1	29,5	30,5	29,1	29,1	30,4	-10,1	1,3	
Рівень перерозподілу ВВП через видаткову частину зведеного бюджету, %	не більше 30	38,2	36,9	33,7	30,9	33,8	34,5	33,4	29,2	-9	-4,2	

Так, рівень перерозподілу ВВП через дохідну частину зведеного бюджету у 2015 р. становив 30,4% (проти 29,1% у 2013 р.), що свідчить про системну неузгодженість механізмів бюджетно-податкового регулювання та надмірне податкове навантаження платників податків, незважаючи на поетапне зниження ставки податку на прибуток

підприємств та зменшення обсягів надання податкових пільг. У 2015 р. рівень перерозподілу ВВП через видаткову частину зведеного бюджету становив 29,2% (у 2013 р. – 34,5%), що стало наслідком проведення політики стримування бюджетних видатків.

Зауважимо, що змістом безпеки у сфері валютного регулювання є оптимізація курсоутворення з метою стимулювання вітчизняного експорту, безперешкодного залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції держави в світову економічну систему, а також забезпечення максимально можливого захисту від криз на міжнародних валютних ринках [4]. Сучасний стан валютної системи України сформувався під впливом низки деструктивних зовнішніх та внутрішніх викликів, які загострили питання забезпечення валютної безпеки. Наслідком неефективної валютно-курсової політики вітчизняного уряду, зокрема ліберальної політики плаваючого курсу, підвищеної волатильності міжнародних резервів та несприятливої зовнішньої кон'юнктури на основні експортні позиції стало загрозливе збільшення амплітуди курсових коливань національної валюти та розкручення інфляційно-девальваційної спіралі в національній економіці.

За аналізований період індикатори валютної безпеки мали різноспрямовані тенденції: вони знаходилися і у межах задовільного значення, і перевищували граничні значення індикаторів, переходячи у зону небезпеки (табл. 3). Зокрема значення індексу офіційного курсу гривні до долара США тривалий час знаходилися у безпечній зоні, що свідчило про ефективність інструментів валютного регулювання Національного банку України. Однак у 2012 р. обсяги міжнародних резервів досягли критичного рівня, що пов'язано з бажанням НБУ штучно втримати фіксований курс гривні напередодні парламентських виборів 2012 р. Як наслідок, обмежені можливості НБУ через зростання дефіциту платіжного балансу та скорочення золотовалютних резервів посилили девальваційний тиск на національну економіку.

Рецесивні тенденції 2012–2013 рр. різко погіршилися внаслідок безпрецедентного поєднання суспільно-політичної, фінансово-економічної та банківської криз. Водночас в умовах обмеженості міжнародних резервів НБУ був змушений відмовитися від практики утримання валютного курсу в жорстких межах та запровадив політику «плаваючого курсу», яка, на думку автора, неприйнятна для України. Відтак безсистемність політики НБУ у сфері валютного регулювання призвела до посилення коливань обмінного курсу. Зокрема з рівня 100% у 2013 р. індекс офіційного курсу гривні до долара США стрімко зріс до 183% та перетнув гранично прийняте значення цього показника (130%), перевищивши його на 53 в. п.

Таблиця 3

**Показники стану валютної безпеки в Україні
у 2000, 2005, 2010–2015 рр.**

Показники	Роки									Абсолютні відхилення (+/-)	
	порогові значення	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015/2000	2015/2014
Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	не більше 130	80	90	101,9	100,4	100,3	100	160	183	103	23
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	не більше 25	47,7	41,6	48,0	48,3	49,4	41,7	50,8	45	-2,7	-5,8
Валові міжнародні резерви України до короткострокового боргу за залишковим терміном погашення	не менше 3	0,5	0,67	0,7	0,54	0,57	0,41	0,33	0,24	-0,26	-0,09

Негативною є також тенденція до зростання рівня доларизації грошової маси, яка спостерігалася у 2010–2012 рр. і після зниження її рівня у 2013 р., відновилася у 2014 р., що пов'язано зі загостренням кризових явищ на вітчизняному валютному ринку та посиленням недовіри економічних агентів до національної грошової одиниці. Додамо, що у 2015 р. частка депозитів в іноземній валюті до загального обсягу депозитів впродовж усього досліджуваного періоду перевищувала граничне значення цього показника на 20%.

Однією з головних складових фінансової безпеки є безпека в банківській сфері, яка визначається спроможністю банківської системи стабільно та надійно забезпечувати фінансову самостійність держави, її валютно-курсову й грошово-кредитну політику, ефективно формувати, зберігати від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси країни для забезпечення її соціально-економічного розвитку й обслуговування фінансових зобов'язань [5, с. 123]. Водночас кризові явища в економіці України впродовж останніх років зумовили існування таких основних загроз стабільності банківської системи, як недостатній рівень капіталізації, нестабільність

ресурсної бази, погіршення фінансових результатів, посилення боргового навантаження, скорочення обсягів кредитування реального сектору, погіршення якості кредитного портфеля банків (табл. 4).

Таблиця 4

**Показники стану банківської безпеки в Україні
у 2000, 2005, 2010–2015 рр.**

Показники	Р о к и										Абсолютні відхилення (+/-)	
	порогові значення	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015/2000	2015/2014	
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	не більше 30	10,0	20,0	28,0	31,3	30,1	30,1	30,1	34,9	24,9	4,8	
Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % до ВВП	не менше 30	12,5	32,2	43,9	38,6	41,2	41,9	44,6	40,5	28	-4,1	

Потрібно зазначити, що впродовж 2000–2015 рр. частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу в Україні зросла більш ніж втричі (у 2000 р. цей показник становив 10,0%, тоді як у 2015 р. – 34,9%), перевищивши прийнятне граничне значення (30,0%) на 4,9 в. п., що посилює ризик втрати контролю над банківською системою з боку держави в особі НБУ, залежність вітчизняного банківського сектору від зовнішнього капіталу, а також призводить до витіснення банків з капіталом українського походження з ринку або з його прибуткових сегментів.

Через масове вилучення депозитів фізичними особами з банківської сфери, у 2015 р. зафіксовано зниження обсягів кредитування банками реального сектору економіки на 4,1 в. п., що позбавляє банківську систему джерел майбутніх доходів, а вітчизняну економіку – фінансових можливостей до розвитку. Водночас банки надають зазвичай перевагу кредитуванню короткострокових проєктів з нижчим рівнем ризику та меншим терміном окупності, пов’язаних з торгівлею

та переробкою. Також галузі, що традиційно вважаються локомотивами економічного зростання, відчувають гострий дефіцит банківського кредитування.

Висновки. Суттєве погіршення структурних складових фінансової безпеки у 2014–2015 рр. зумовлено несприятливою комбінацією зовнішніх та внутрішніх фінансових чинників, дія яких посилювалася накопиченими у попередні роки макроекономічними дисбалансами. Для більшості складових фінансової безпеки України характерні кризові процеси. Зокрема для бюджетної безпеки – це високий рівень перерозподілу ВВП через бюджетно-податкову систему, покриття дефіциту бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, збільшення обсягу трансфертів з державного бюджету; валютної безпеки – девальвація національної валюти, обмеженість міжнародних резервів НБУ та критична маса валютних депозитів; банківської безпеки – посилення залежності вітчизняного банківського сектору від зовнішнього капіталу та зниження обсягів кредитування банками реального сектору економіки.

1. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році: аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2016. – 688 с.

2. Fiscal Monitor: Acting Now, Acting Together / International Monetary Fund, World Economic and Financial Surveys. – April, 2016, 87–88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fm/2016/01/fmindex.htm>

3. Актуальні проблеми фінансової безпеки України в умовах посткризової трансформації: монографія / О. С. Власюк. – К.: НІСД, 2014. – 432 с.

4. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua>

5. Сухоруков А. І. Національна економічна безпека / А. І. Сухоруков, С. З. Мошенський, О. М. Петрук; за ред. А. І. Сухорукова. – Житомир: ПП «Рута», 2010. – 384 с.

Васильцив Т. Г., Лихолат С. М., Гудзоватая О. О. Состояние бюджетной, налоговой, валютной и банковской детерминант финансовой безопасности Украины

Анализируются современные тенденции развития финансовой системы Украины. Осуществляется оценка текущего состояния бюджетной, налоговой, валютной и банковской детерминант финансовой безопасности Украины.

Установлено, что основными негативными характеристиками состояния финансовой безопасности являются: высокий уровень перераспределения

ВВП через бюджетно-налогову систему, покриття дефіцита бюджету за счет внешних заимствований, рост объема трансфертов из государственного бюджета; девальвация национальной валюты, ограниченность международных резервов НБУ и критическая масса валютных депозитов; усиление зависимости отечественного банковского сектора от внешнего капитала и снижение объемов кредитования банками реального сектора экономики.

Ключевые слова: финансовая безопасность, бюджетная безопасность, налоговая безопасность, валютная безопасность, банковская безопасность, государственный бюджет, угрозы.

Vasiltsev T. G., Lykholat S. M., Gudzovata O. O. State Of The Budgetary, Tax, Currency And Banking Determinants Of The Financial Security Ukraine

Modern trends in Ukraine's financial system characterized by a series of destructive external and internal factors in the formation of challenges and threats to economic security of the state, the essence of which is the deterioration of key parameters of financial and economic conditions, real GDP, a critical increase in inflation, devaluation of the national currency, the cost of credit resources, conservation high level of budget deficit and public debt, deepening imbalances in the fiscal, monetary areas.

Financial security is an essential condition for the stable functioning of the socio-economic system of any country. However, insufficient to ensure it does not create the conditions for financial recovery sectors of economic activity, prevents post-crisis recovery system of national economy and greater economic security. It is known that the structural components of the financial security of the state are: fiscal, tax, monetary, debt, currency, banking, security, stock market and non-bank financial sector, security finance the real economy, etc. Thus, there is a need for analysis of their operation to affect the financial security of the state and identify causes of imbalances of the financial sector.

The aim of article is an assessment of the current state budget, tax, monetary and banking determinant of financial security of Ukraine.

Significant deterioration of the structural components of financial security in the years 2014–2015 due to unfavorable combination of external and internal financial factors, which are amplified, accumulated in previous years macroeconomic imbalances.

Most components of financial security characteristic Ukraine crisis processes. In particular, the security budget – a high level of GDP redistribution through the fiscal system, the budget deficit through external borrowing, the increase in transfers from the state budget; currency security – devaluation, limited international reserves of the NBU and the critical mass of foreign currency deposits; banking security – greater dependence of the domestic banking sector to foreign capital and decline in bank lending real economy.

Key words: financial security, budget security, tax security, currency security, bank security, state budget, threats.

Стаття надійшла 16 травня 2017 р.